
C. K. ČESKÁ PRÓZA 2021

NAD KNIHAMI PAVLY HORÁKOVÉ *SRDCE EVROPY*
A JAROSLAVA RUDIŠE *WINTERBERGOVA POSLEDNÍ CESTA*

ALENA ŠIDÁKOVÁ FIALOVÁ

IMPERIAL-ROYAL CZECH PROSE 2021. OVER THE BOOKS BY PAVLA HORÁKOVÁ *THE HEART OF EUROPE* AND JAROSLAV RUDIŠ *WINTERBERG'S LAST JOURNEY*

The study compares two novels: Rudiš's *Winterberg's Last Journey* and Horáková's *The Heart of Europe*. Both novels have a similar theme, namely the history of the Habsburg Empire, and are set in two time periods, but the narrator's conception and narrative style is different each time, as is the artistic achievement and the reader's conception.

Keywords: contemporary prose; fact-based novel; Habsburg Monarchy; Vienna Czechs; 19th and 20th century history

Próza návratů do minulosti je jedním z nejmohutnějších proudů současné české literatury. Počínaje novým tisíciletím není roku, kdy by nevyšel román s tématem 2. světové války, holocaustu či odsunu Němců, kdy by se neobjevily křivdy padesátých let, političtí vězni, pronásledovaní a režimem šikanovaní hrdinové. Po dvaceti letech se tematizace této dějinné etapy však stala pro spisovatele poněkud všední.

V posledních letech tak začaly vycházet prózy, které se vrací o trochu dále, do první poloviny 20. století, do období, které se zprvu netěšilo přílišnému zájmu autorů: prvním výraznějším počinem byly *Dějiny světla* (2013) Jana Němce, beletristické zpracování životních osudů fotografa Františka Drtikola. Tento způsob tematizace dějin

reprezentuje jeden proud literatury návratů, kterými jsou romány biografické. Jejich boom nastal v druhém desetiletí současného století (patří sem např. *Básník* Martina Reinera, 2014, *Medvědí tanec* Ireny Douskové, 2014, z novějších *Rozsypaná slova* Martina Daneše, 2020, apod.), ovšem zdá se, že se tento trend poměrně brzo vyčerpá.

Zároveň však sílí trend velkých rodinných ság a kronik, reflektujících soudobou historii: značnou popularitu získaly autorky románů, které se časově dostaly před druhou světovou válku: zatímco se Alena Mornštajnová a její romány *Hana* (2017) a *Slepá mapa* (2013), *Zuzanin dech* Jakuby Katalpy (2020) či *Rozpůlený dům* (2022) Alice Horákové vracejí do období první republiky či lehce před ni, Karin Lednická v prvním díle románu *Šikmý kostel* (2020) popisuje dokonce i události konce 19. století.

Díla reflektující nedávnou minulost však vydávají i autoři, kteří nechtějí kopírovat mainstreamově úspěšný model rodinných ság. Začíná se tak projevovat další trend, a to vydávání děl, která můžeme nazvat faktografickými romány. Jde o prózy, které kombinují románový syžet s množstvím faktografických informací, takže se žánrově přibližují literatuře naučné: historickému výkladu v populárně-naučné knize, bedekru, literatuře esejistické apod., přesto se však stále pohybují v hranicích umělecké prózy. I tito autoři začínají častěji tematizovat 19. století a počátek století následujícího.

Předkládaný text se zaměří na dvě prózy tohoto typu, romány, které mají velmi podobné téma a shodou okolností vyšly ve stejný čas, na podzim roku 2021: *Srdce Evropy* Pavly Horákové a *Winterbergova poslední cesta* Jaroslava Rudiše.¹⁾ U obou je zásadním tématem reflexe dějin Rakouska-Uherska, ideál bezstarostné belle époque v konfrontaci s bídou a bitvami (zejména) první světové války, doby, po níž protagonisté budou čelit dalším národnostním konfliktům, další válce a holocaustu.

1 Jistou kuriozitou je fakt, že v případě Rudiše jde o dílo českého autora trvale žijícího v Čechách, přičemž bylo ale původně napsané v němčině a do češtiny přeložené profesionální překladatelkou Michaelou Škultěty.

Ale zatímco jedna z těchto próz, *Winterbergova poslední cesta*, byla nominovaná na cenu Magnesia Litera, na cenu Lipského veletrhu, získala cenu Karla Čapka a autor nejen za ni převzal Záslužný řád Spolkové republiky Německo za přínos ke sblížení Čechů a Němců (kniha vyšla německy v roce 2019) a kritika ji přijala víceméně příznivě, druhá, *Srdce Evropy*, se sice dostala na 3. místo v anketě Kniha roku Lidových novin (paradoxně se o něj dělila právě s Rudišovým románem), ale jinak se dočkala vesměs negativních recenzí.⁽²⁾

Obě knihy přitom mají mnoho společného: kromě zpracovaného období dějin je to zejména tematizace prostoru střední Evropy a společného dědictví v podobě života v habsburské říši. Obě jsou jakýmsi cestovatelskými bedekry: tematizují přesuny vlakem, tradičním dopravním prostředkem, jenž odjakživa propojoval habsburskou říši, poznávání nových měst, obě konfrontují život v českých zemích a cizině, krajinu i mentalitu zdejších obyvatel a to, jak se na nich podepsaly velké dějinné události. Obě se pohybují v několika časových rovinách, využívají retrospektivu, pomocí níž se vracejí do zmíněného období, ale zároveň ho i přesahují, obě obsahují množství faktografických dat a informací, které jejich postavy používají v dlouhých monologích. Oba spisovatelé jsou relativně zkušenými autory oceňovaných děl (byť Rudiš se na spisovatelské scéně pohybuje mnohem déle), oba patří mezi ty, kteří koncipují své dílo s ohledem na čtenáře, ovšem nevycházejí mu prvoplánově vstříc za každou cenu: přestože jejich dosavadní díla měla své kritiky, nikdy nepatřila mezi jednoduchý, nekomplikovaný mainstream. Ovšem i přes všechny shody, zkušenosti i sázku na podobný „recept“ na úspěšnou prózu uspěl jen Rudiš, zatímco próza Horákové byla – zvláště po úspěchu prvního románu – spíše zklamáním.

Rozdíl bude lépe patrný poté, co stručně nastíníme charakteristiku obou románů: *Srdce Evropy* má dvě dějové linie, přičemž jednu tvo-

2 Například „příběh slouží jen coby oslí můstek pro další porce vlastivědy“ (Brycz 2022: 56); „V linii druhé je kniha víceméně naučným pojednáním s banálními prozaickými prvky“ (Chuchma 2021: 62).

ří paměti spisovatelčiny prababičky Kateřiny narozené na počátku 20. století v jihomoravské vísce. Podle autorky samotné byly právě ony impulzem ke stvoření románu. Nápadem, jak z nalezených memoárů vytvořit „velký“ román, bylo připsání druhé dějové linky, tedy příběhu současné mladé učitelky Anežky, Kateřininu pravnučky, která na stipendiu ve Vídni pátrá po místech spojených s rodinnou historií. V rámci svého studia se Anežka dozvídá o osudech nejen Ziegelböhmlů, tedy chudých Čechů pracujících ve Vídni, ale i o dalších osobnostech s českými a rakouskými kořeny. Ve Vídni zažije také milostné dobrodružství, během něhož řeší, zda dát přednost hulvát-skému a primitivnímu snoubenci, jenž se o ni očividně nezajímá, anebo příjemnému vídeňskému žurnalistovi, s nímž má společného koníčka – vzájemné poznávání historie Vídně a habsburské říše.

V Rudišově románu je vypravěčem ošetřovatel Jan Kraus, český emigrant, který se označuje za „převozníka“: „převáží“ umírající na druhý břeh, respektive doprovází je ke smrti. Hlavním hrdinou je tu devě-tadevadesátiletý Němec z Reichenbergu-Liberce Wenzel Winterberg, který chce ještě před smrtí podniknout velkou cestu podle rakousko-uherského bedekru z roku 1913, tedy z doby, kdy byl svět ještě v pořádku. Oba muži spolu cestují vlakem, přičemž se po cestě vyrovnávají se svými traumaty – Winterberg cestuje po stopách své dávné lásky Lenky, jež v Sarajevu spáchala sebevraždu poté, co ji hrdina opustil a ona se na prahu 2. světové války marně snažila dostat na východ do bezpečí. Kraus zase bolestně vzpomíná na svou milenkou Carlu, jednu z těch, které „převážel“ na druhý břeh, i na své mládí v Československu, které opustil během normalizace za dramatických okolností. Oba muže spojuje nepřímá vina za smrt bližního, oba se však se svými traumaty vyrovnávají opačně: zatímco Kraus mlčí, vzpomíná a trápí se uvnitř, Winterberg buď spí, nebo mluví. Je totiž posedlý, či jak sám říká, „nemocný historií“ a většinu svého bdělého stavu tráví vyprávěním o rakousko-uherských bitvách, libereckém žárovišti, tedy krematoriu, jež postavil jeho otec, a dalších pamětihodnostech, pokrmech a osobnostech rakouských i českých dějin.

Winterbergovo vyprávění i osobnost tu stejně jako memoáry prababičky Kateřiny v *Srdci Evropy* zosobňují dobu, která již odešla, mladší Kraus tu zase podobně jako u Horákové Anežka slouží jako jakási ozvučná deska, kontrast i doplněk příběhů z rakousko-uherské historie. V *Srdci Evropy* však „velkou“ historii zprostředkovává svými výklady také současná Anežka, zatímco Rudišův Kraus pouze naslouchá či deklaruje, že naslouchat odmítá.

Podívejme se blíže na roli onoho zprostředkovatele či průvodce dějinami, protože je to právě on, kdo z literatury faktu (v tomto případě z bedekru) udělá beletrii.

Ústrojné začlenění dlouhých výkladových pasáží do textu, jehož výsledkem bude románový žánr, měl v *Srdci Evropy* zajistit výběr vypravěče, konkrétně vypravěčky, která obě části propojuje, začleňuje do své výpovědi. Reflektuje přitom onu memoárovou linii a zároveň je protagonistkou vlastního, tedy „současného“ příběhu, v němž se odkrývají a tím i zvýrazňují podobná témata jako v nalezených pamětech (týkají se především postavení žen a jejich funkce v rodině a společnosti).

Pojetí vypravěčky se tu však stává největším problémem. Ačkoliv pro ni autorka zvolila učitelskou profesi, k níž tradičně patří monotónní frontální dějepisný výklad, budí tento výběr dojem spíše cesty nejmenšího odporu než promyšlené taktiky. Spolu s hrdinčiným nevýrazným temperamentem a poněkud nudným a všedním charakterem a jednáním jde o postavu nezajímavou, nevýraznou, konvenční. Z toho pak pramení podoba jejího vyprávěcího stylu, který ničím zvláštním nevybočuje, nezaujme, pouze prostě popisuje viděné (často v jednoduchých větách či nekomplikovaných souvětích) a kladě si podobně prosté, školsky jednoduché otázky. Charakteristickým rysem Anežky je také její naivita, kterou představuje například údiv nad obecně známými informacemi typu, kolik Čechů se vyskytovalo ve Vídni, v jakých podmínkách zde museli dělníci a služební žít, jak těžký život měla Božena Němcová apod.

Další výkladové pasáže přidává do textu druhá postava fascinovaná historií Vídně, mladý žurnalista Stephan, do něhož se vypra-

věčka zamiluje. Jejich konverzace sestává z výměny nastudovaných poznatků:

A pak už mi Stephan ukazuje, co kde je, a já ho na oplátku upozorňuju, kde bydlel Masaryk, kde Janáček a kde Pavel Kohout. Oslňujeme se navzájem, a kdyby nás poslouchal někdo třetí, měl by pravdu, že jsme nesnesitelní (Horáková 2021: 150).

Kromě výkladových pasáží a vlastních memoárů jsou tu dějiny zprostředkovány ještě v pasážích úvahových, esejistických, které jsou jak součástí Anežčina výkladu, tak učitelského „zhodnocení“ Kateřininých memoárů a odmítnutí krutosti doby:

Ani po několikátém čtení nemůžu pořád pochopit, jak mohla matka vlastnímu dítěti zanedbat zranění. Jistě, byla nevzdělaná, dětí bylo moc a peněz málo, lékařská péče na vsi těžko dostupná. Ale neuznat trápení, které malá holčička prožila, a upřít jí bolestné v podobě hračky, která rodinu nic nestála? Je to tak kruté, že jsem Kateřinu podezřívala, že si snad dětskou křivdu přibarvila (Horáková 2021: 25).

Literární kritika Horákové vyčítala nezáživnost, primitivní hromadění wikipedických faktů a povrchní mudrování. Na obranu autorky je třeba říct, že vychází z logiky jí navržené postavy, ona nezáživnost, nuda, schematičnost a udivená naivita k ní přirozeně patří a charakterizuje ji. Na obranu čtenáře, který čte takto napsaných téměř čtyři sta stran, je však třeba říct, že je právem zklamaný. Přestože postava jedná v rámci svého charakteru a zkušeností, čtenářsky je tato figura výrazně neatraktivní, což nekoresponduje se spíše mainstreamově pojatým charakterem díla, od kterého se jistá čtenářská vstřícnost a atraktivita očekává. Zároveň však tento způsob vyprávění nenaplnuje standardy literatury vysoké, v níž čtenář oceňuje svébytný a originální autorský styl a hlubší a promyšlenější uchopení tématu.

Rudišova *Winterbergova poslední cesta* zprostředkovává dějiny této doby taktéž v dlouhých výkladových pasážích, ovšem využívá k tomu zcela jiné prostředky. Titulní postava, devětadevadesátiletý Wenzel Winterberg, je postava tak trochu fantastická – těžko si představit reálného téměř stoletého starce křepce putujícího vlakem po Evropě; jeho neuchopitelnost umocňuje i jeho závěrečné tajemné zmizení. Winterberg je zhmotněním určité ideje, totiž historického traumatu střední Evropy, jejího pomalého rozpadu, fatálních proměn prostoru po první světové válce a vyvrcholení v podobě holocaustu, traumatu, které si obyvatelé střední Evropy stále nesou v sobě. Winterbergovo mluvení jakožto projev „záchvatů historie“ či „onemocnění historií“ má mnoho společného s českou tradicí hrabalovského pábení, přičemž míšení vysokého a nízkého, sakrálního a přízemního, detailů a obecných pravd, stejně jako poetizace všedních jevů zasahuje do historického výkladu a proměňuje jej ve svébytnou, originální výpověď (v níž je ovšem obsažen i pragmatický cíl poučení čtenáře, zvláště pak toho německého):

Wenzel... Wenzel Winterberg... Po svatém Václavovi českém, po našem zemském patronovi, který nás stejně jako utopenec Nepomuk nebo knedlíky nebo pivo spojuje a drží pohromadě, ať mluvíme česky, nebo německy, ano, ano, milý pane Krausi, milý Jane, jak vidím, otec se uměl dívat skrz historii, svatý Václav se snažil usmířit Čechy s Němci a neválčit, stejně jako se o to pokoušel můj otec se svým žárovištěm, svým orlem nad Reichenbergem, protože otec svou vlast miloval stejně, jako ji miloval svatý Václav, svatého Václava zabil jeho bratr Boleslav 28. září 929 nebo 935 a otce zabil 15. března v Radničním sklípku jeden henleinovský trouba, zpitomělý pomocný dělník z cementárny mu rozbil hlavu pěstí... Ano, ano, Václav byl krásná zářijová mrtvola a můj otec byl krásná březnová mrtvola... Když je na počátku nějaké země, nějakého státu bratrovražda, nemůže to dobře dopadnout, to se nedá překolejit tak snadno jako Alpy,

nikoli Hradec Králové, ale tato bratrovražda je skutečný počátek našich katastrof, milý Jane (Rudiš 2021: 420).

Winterbergovy monology protkané návratnými motivy spojenými s ústředním tématem smrti, respektive vražd a sebevražd, využívají kontrastů a paralel, proměny rytmů – Rudišův jazyk se tu místy blíží, jak si povšimla literární kritika, jakoby rytmu vlaku. Dlouhá souvětí a souřadně spojené věty se vsuvkami v monolozích kontrastují s lako-nickými dialogy a krátkými, nevětnými celky vypravěče Krause: „Cítil jsem horkost plamenů [...]. Někde ve Slovinsku. Někde v Rakousku. Někde v Evropě. Někde v noci“ (Rudiš 2021: 412).

Naproti tomu Horáková podobná ozvláštnění a hry s vyprávěcím jazykem nevyužívá, její výklad je prostě sdělovací, informativní, až učebnicově vzdělávací. Pro srovnání ocituji ukázky komentující vý-znamné vídeňské stavby z obou knih:

Vídeňský ateliér Fellner a Helmer na přelomu devatenácté-ho století vybavil divadly řadu měst Předlitavska a Zalitavska a měl zakázky i mimo Rakousko-Uhersko. Tady ve Vídni posta-vili Volkstheater, který máme za rohem, v Praze vyprojektovali Neues deutsches Theater – Nové německé divadlo neboli dnešní Státní operu – , v Brně Mahenovo divadlo, dříve Stadttheater Brün. Navrhli divadla v Liberci, Jablonci nad Nisou, Mladé Bo-leslavi a Karlových Varech, kde projektovali i Grandhotel Pupp, budovu Císařských lázní a několik dalších staveb (Horáková 2021: 115).

A nyní ukázka druhá:

Ano, ano, vidíte, Dvorní operní divadlo, Vídeňanům se nová ope-ra nelíbila. Když ji tři roky po bitvě u Hradce Králové otevřeli slavnostním představením Donna Giovanniho, psaly noviny o ar-chitektonickém Hradci Králové, nikomu se nová opera nelíbila,

první nová budova na Ringtrasse byla Vídeňanům příliš malá, příliš nízká, příliš jednoduchá, ano, ano, příliš ubohá, možná by ta bouda byla dobrá pro Reichenberg, České Budějovice nebo Lublaň, ale v žádném případě pro Vídeň, ani císaři se nová opera nelíbila, nebyla ničím než architektonickým Hradcem Králové, a tak se architekt van der Null ještě před otevřením oběsil ve svém bytě, ano, ano, nateklý obličej a nateklé oči a nateklý jazyk a mokré kalhoty, smutné, smutné (Rudiš 2021: 275).

Nechceme slepě srovnávat díla, která byla psána pro jiného čtenáře a s jiným záměrem (přestože se obě snaží udržet si čtenářskou atraktivitu a nebýt formálním experimentem pro úzkou čtenářskou skupinu), a už vůbec ne hodnotit rozdílné autorské poetiky a přístupy k tvorbě a publikování. Ovšem i ze stručné komparace obou textů vyplývá, že pokud chce autor napsat a uspět s faktografickým románem, tedy ne s faktografickou, naučnou literaturou, ale opravdu beletristickým dílem, je nutné soustředit se zejména na dva základní prvky: zaprvé na originální autorský styl a literární prostředky, kterými jsou podány výkladové pasáže tak, aby se podobně jako v recenzích *Srdce Evropy* kritika nevysmívala wikipedickému stylu (Brycz 2022: 56). Zadruhé je více než jindy důležité zaměřit se na postavu vypravěče, který faktografické pasáže drží pohromadě, dává jim smysl a posouvá děj románu.⁽³⁾ Pokud je takovýmto vypravěčem (a spojníkem několika historických rovin) pouze rychle načrtnutá, nevýrazná a neprokreslená, ba až plochá postava, těžko lze od knihy očekávat, že splní očekávání čtenáře, který si koupil román – a místo něj dostal příručku.

Přestože Rudišovu *Winterbergovi* lze vyčíst mnohé, naplňuje jeho poetika, autorský styl i volba postav – i přes dlouhé výkladové, někdy

---

3 Kromě „běžných“ hrdinů můžeme v této souvislosti připomenout například svérázné vypravěče faktografických románů Marka Tomana *Chvála oportunismu* z roku 2016, jímž je samotný Černínský palác, či *Neptunovu jeskyni* z roku 2018 s vypravěčem-sochou z parku Grébovka.

až únavné pasáže – představu o současném umělecky ambiciózním, a přesto čtenářsky přitažlivém románu, kterému jeho adresát leccos odpustí.

Oba romány si nakonec našly své čtenáře, obhájce, kritiky i interprety. A bude ještě zajímavé sledovat, jak si trend faktografické umělecké beletrie povede v dalších letech.

Mgr. Alena Šidáková Fialová, Ph.D.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Na Florenci 1420/3

110 00 Praha 1

fialova@ucl.cas.cz

Při vzniku studie byly využity zdroje výzkumné infrastruktury
Česká literární bibliografie – clb.ucl.cas.cz (kód ORJ: 90136).

PRAMENY

HORÁKOVÁ, Pavla

2021 *Srdce Evropy* (Praha: Argo)

RUDIŠ, Jaroslav

2021 *Winterbergova poslední cesta*; přel. Michaela Škultěty (Praha: Labyrint)

LITERATURA

BRYCZ, Pavel

2022 „Toulky českou minulostí po Vídni“; *Host* 38, č. 3, s. 56

ČADA, Tomáš

2022 „Evropa beze zdí a bariér“; *Tvar* 33, č. 12, s. 3

EDER, Kryštof

2022 „Na železnici dějou se věci“; *Host* 38, č. 1, s. 54–55

HELLER, Jan M.

2021 „Vyprávěl, protože vyprávět musel“; *Právo* 31, č. 244, příl. Salon, s. 16

CHUCHMA, Josef

2021 „Provoz v hlavním proudu“; *Respekt* 32, č. 50, s. 62

2022 „Energie silná jako lokomotiva“; *Respekt* 33, č. 5, s. 62

NOVOTNÝ, Vladimír

2022 „Četba do vlaku o cestě ve vlaku“; *Tvar* 33, č. 12, s. 3

ŠKULTĚTY, Michaela

2022 „Melancholická tour d’horizon po dějinách střední Evropy“; *iLiteratura*, <https://www.iliteratura.cz/Clanek/45479/rudis-jaroslav-winterbergs-letzte-reise> [přístup 23. 5. 2022]

ZIZLER, Jiří

2022 „Objevit Vídeň: Srdce Evropy Pavly Horákové“; *A2* 18, č. 18, s. 5